

УДК 37.01:001.895+101.1

DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6433-2025-2\(35\)-02](https://doi.org/10.63437/3083-6433-2025-2(35)-02)

Іванова Наталія,

докторка філософських наук, доцентка,

м. Луцьк, Україна

 <https://orcid.org/0000-0003-0922-2171>

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ: ФУТУРОЛОГІЯ VS «КОРИСНЕ ЗНАННЯ»

Анотація.

У статті досліджено сутність сучасної освіти в контексті динамічного розвитку інформаційно-цифрових технологій. Зазначено, що на відміну від індустріальної епохи сьогодні першочергового значення набувають обмін даними, інтелектуально-творча діяльність і знання. Підкреслено, що розв'язання актуальних проблем сьогодення можливе за умови модернізації освітньої діяльності, що має засновуватися на чотирьох «К»: «комунікації», «колективній діяльності», «креативності», «критичному мисленні». Для досягнення успіху і вирішення складних завдань потрібно вчити бути сучасним, що передбачає унікальність, своєрідність і самостійність. У формуванні зазначених якостей вагоме місце займають корисні знання, які обумовили інтелектуальні зміни та колосальні досягнення науки, технологій, відкрили шлях до процвітання і добробуту тих країн, які обрали цей шлях.

Ключові слова: освіта; знання; креатив; розум; інформаційно-цифрові технології; особистість, корисні знання.

У сучасному світі головним показником прогресивного розвитку людства є розвиток кожної людини. Важливою умовою вирішення цього завдання була і залишається освіта, особливо в ситуації динамічного розвитку інформаційно-цифрових технологій. Людська діяльність у контексті виникнення нового, інформаційно-комунікативного способу розвитку закономірно набуває інноваційного характеру. У цьому контексті змінюється зміст і характер як людської діяльності, так і освіти. Сто років тому завданням освіти в Україні було навчити людей читати та писати. Через п'ятдесят років обов'язковою була середня освіта, і вся молодь мала можливість отримати професію у вищих, середньоспеціальних і професійно-технічних закладах освіти. Сто років тому ніхто не знав, які будуть технології і як вони змінять людину. Сьогодні вчені, які озброєні сучасними суперкомп'ютерами, інтернетом, мають доступ до потужних механізмів, які полегшують швидкий обмін знаннями, наукову співпрацю, а також спрощують освоєння вмінь і навичок. Ми не можемо знати, які технологічні досягнення будуть через сто років і якою буде людина, але знаємо – вона буде освіченою.

Що означає бути «освіченим», особливо «завтра», в яке ми вже увійшли? Враховуючи, що суспільство, яке ґрунтується на знаннях й усвідомлює себе таким, утворює низку складних проблем. Ідеться про становлення нового суспільства, яке містить інші можливості, що обумовлюють як досягнення, так і ризики. У цій ситуації посилюється відповідальність освіти за збереження як суспільства, так і людини. Ця обставина набуває актуальності в умовах широкомасштабної війни, яку веде Україна проти російського агресора.

Проблема освіти та перспективи її розвитку знаходять висвітлення в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Серед них доцільно відзначити дослідження А. Кравченко, М. Култасової, С. Пролєєва, В. Кременя, М. Ліпіна, Е. Морена та ін. Особливої ваги для розуміння процесів розвитку освіти в Україні набуває п'ятитомник Президента Національної академії педагогічних наук України В. Г. Кременя «Освіта: ідеї, роздуми, досвід: статті, доповіді, виступи, інтерв'ю», який вийшов у 2025 році. Водночас постає проблема розгляду феномену освіти в контексті перспектив її подальшого розвитку, враховуючи динаміку трансформацій сучасної цивілізації.

Мета статті полягає в дослідженні головних завдань, які потребують першочергового вирішення в контексті викликів, породжених інтенсивним розвитком інформаційно-цифрової реальності.

Сучасні досягнення Четвертої промислової революції (Індустрія 4.0) безмежно розширили світ життя, подолали просторово-темпоральні кордони, надали доступ до знань різного масштабу, збагатили інтелектуальні можливості людини. Усім відомо, що людство тепер живе в «суспільстві знань». «Промислова революція – пише історик і популяризатор науки Ю. Н. Харарі, – лишила нам у спадщину конвеєрну теорію освіти. У центрі міста є величезний бетонний будинок, розділений на багато ідентичних кімнат, кожна з яких містить ряди парт і стільців. За дзвоником ви йдете до однієї з цих кімнат разом із тридцятьма іншим дітьми, які народилися одного року з вами. Щогодини хтось із дорослих входить і починає говорити. Усім їм за це платить уряд. Один із них розповідає вам про форму Землі, другий – про минуле людства, а третій – про людське тіло. Легко сміятися над цією моделлю, і майже кожен погодиться, що, попри попередні досягнення, нині вона збанкрутувала. Однак ми досі не створили життєздатної альтернативи» [7, с. 326–327].

Усім (і хто вчить, хто вчиться і хоче вчитися) добре відомо, що сьогодні найважливішим пріоритетом освітньої діяльності в Україні є підготовка творчої, знаючої особистості, яка здатна до самонавчання, відповідальності, готовності до майбутнього, адаптації до непередбачених ситуацій, орієнтації в складних викликах життя. У всіх навчальних програмах і планах зазначається, що сучасний учень і студент має формувати в собі компетенції, на основі яких виробляються здібності до конкурентоспроможності, цілеспрямованості, самостійного прийняття рішень, розробляти варіанти різних підходів до реалізації плану дії, прогнозування і всебічний аналіз проблемних ситуацій.

Інакше кажучи, ідеться про володіння інноваційним мисленням та інноваційним підходом. «Інновація, – на думку В. Г. Кременя, – є головним механізмом формування нових технологій, нових моделей діяльності та поведінки, організації знань, створюючи передумови для пошуку альтернативних шляхів розвитку суспільства, особливо коли воно перебуває у стані нестабільності, переходить до нових рівнів буття в соціоекономічному розвитку» [4, с. 18]. Головне завдання інноватики у сфері освіти полягає у творенні нововведень, адаптації до них суб'єктів навчання та орієнтацію на вирішення практичних завдань.

Підготовку такої людини можна здійснити насамперед на основі розумної діяльності. «Розум є видом сили, панування якої новоєвропейська культура вважає незаперечним благом і перевагою того, що вона вустами своїх соціальних пророків назвала “цивілізованим станом людства”, – зазначає С. В. Пролєєв. – Модерний розум існує у вигляді раціональної здатності судження, що оперує з об'єктивними властивостями речей і має за результат всезагальне і необхідне знання» [6, с. 45].

Дійсно, розум, знання – основа освітньої діяльності. Віра в силу освіченого розуму сформована, як відомо, головним чином філософами епохи Просвітництва. Вона ґрунтувалася на досягненнях науки того періоду, що довела розумне облаштування природи. На цій підставі філософи-просвітителі поставили завдання закласти такі засади моралі, науки і релігії, які б відповідали властивому людині розуму, що має вибудувати за аналогією природи розумно облаштоване суспільство. Це призвело до просвітницької ідеології, на основі якої сформувалися великі утопії ХІХ ст., зокрема марксизм. У другій половині ХХ ст. «просвітницький розум» у провідних західних країнах втратив своє значення. Звідси безумовна віра в силу освіти, що повинна навчити «вічному», «доброму», «розумному».

Вона, ця віра, залишається такою і сьогодні, концептуалізуючись у відому дихотомію: «вчення – світло, невігластво – темрява». Але віра ніколи не дана людині готовою, завершеною, остаточною. Віра – це «стрибок у невідоме» (К. Барт). Віра парадоксальна, вона має збуджувати, тривожити розум, а не вселяти спокій і незворушність. Один із парадоксів віри в тому, що вона не гарантує впевненості, а лише відкриває шляхи до самої себе, неповторної та різної, породжуючи сумніви й тривогу. Впевненість гарантує знання, на основі якого формується творче мислення. Причому мислення творче, що завжди може здійснити аналіз тих проблем і викликів, які постійно виникають у процесі суспільного поступу. «Чи можна розв'язати фундаментальну проблему, якщо перебувати на тому самому рівні

мислення, що цю проблему зумовив? – запитує Л. Горбунова. – Ми не можемо, не маємо права контексті нашої індивідуальної та загальнолюдської відповідальності, вступивши в третє тисячоліття, йти далі, не виробивши нового типу мислення, нових цінностей і нового сприйняття, що відповідають швидкозмінним умовам» [1, с. 38].

Віра в силу розуму, освіченість мають виходити з їх неоднозначності, у якій поєднується і позитив, і негатив. Якщо людина вважає себе «володарем світу», то цей «привілей» поширюється лише на «розумних». Загальна система освіти, що зорієнтована на досягнення певного позитиву – творчої, професійної, знаючої, конкурентоздатної людини, разом із тим має враховувати постійні девіації (відхилення) на цьому шляху.

Ідеться про постійні рецидиви антропоцентризму до піднесення одного з людських атрибутів за рахунок усієї повноти людського, що «полягають в іманентному йому конституюванні новоєвропейської людини за рахунок світу, – зазначає М. Ліпін. – Цей механізм спрацьовує, як не-свідомі та свідомі побажання людини. Піднесення власної суб'єктивності поширюється і на міжособистісні відносини. Звідси впливає прихованість в антропоцентризмі владних інтенцій» [5, с. 28].

Ми живемо в епоху, яка цінує тих, хто досяг успіху. Сьогодні вже не так важливо, який ти обрав шлях: спорт, політика, бізнес, наукова кар'єра тощо. Головне, що це дало певні дивіденди, на тебе звернули увагу, ти можеш досягнути певного статусу, зайняти вигідну «нішу» в суспільстві. «Головне – результат!»; «Тут і тепер!»; «На тому стою, але можу інакше!» – одні з головних принципів сучасного життя. І чи потрібно для цього вчити закон земного тяжіння, складно-підрядні та складносурядні речення, шукати аргументи на користь теорії лібертаріанства чи відстоювати концепцію синергетики?

У цьому контексті постає питання: «Для чого вчитися?» В умовах аграрного суспільства, суперечності між містом і селом, відповідь була проста: щоб стати міським жителем. В індустріальну епоху вища освіта стала індульгенцією для переходу до іншої соціальної страти – інженера чи адміністративного працівника. Традиційно життя було розділене на дві взаємодоповнювальні частини: перший період – навчання, за яким, в другому періоді, йшла робота за одержаними знаннями, інформацією та фаховим умінням. Нині, коли людство вступило в «суспільство знань», коли трансформуються базові структури життя, поглиблюючи його розривність, ця модель явно застаріла. Передвиборчі лозунги кандидатів на вищі посади на зразок «Я гарантую стабільність!» вже не відповідають часу: якщо ви зберігаєте стабільну ідентичність, погляди на світ, минулу систему знань, то вам гарантовано залишитися відсталим «ретродиваком». Якщо індивід хоче залишитися відповідним до викликів часу в економічному, культурному, соціальному сенсі, потрібно постійно вчитися, шукати нові ідеї та смисли, переробляти себе, навіть у зрілому віці. «Це особливо актуально сьогодні, коли Coca-Cola, Amazon, Baidu чи уряд знають, за які струни вашого серця потягти і на яку кнопку вашого мозку натиснути, що позбавляє можливості визначити різницю між вашим “Я” та їхніми експертами з маркетингу... Якщо ви хочете зберегти хоч якийсь контроль над власним існуванням і майбутнім вашого життя, то маєте бути швидшими за алгоритми, швидшими за Amazon та уряд і пізнати себе до того, як це зроблять вони» [7, с. 328], – вважає Ю. Н. Харарі.

Отже, навчання має слугувати не лише здобуттю знань, а й формуванню сучасної особистості, що вирізняється своєрідністю, унікальністю, самостійністю як новою нормою поведінки та мислення. З огляду на це, батьки і самі учні шукають нові школи, ліцеї, їдуть вчитися за кордон, популярності набуває приватна освіта, а навчальні заклади пропонують нові спеціальності, професії, навчальні програми, факультативи тощо. Уже всі зрозуміли, що майбутнє – це не те, що настане потім чи колись, воно вже настало, прийшло. Ми дедалі частіше стикаємося з надрозумними комп'ютерами, штучним інтелектом, біотехнологіями і нанотехнологіями. А вони здатні маніпулювати емоціями та знаннями з надприродною точністю, ставлячи перед людиною необхідність постійно змінювати свою професію, яка зрештою може стати непотрібною. Постає питання: як варто діяти в ситуації величезного обсягу інформації, яку важко сприйняти та

проаналізувати? Як зберегти свої творчі й інтелектуальні можливості та обдарування в умовах динамічного розвитку візуальної культури, яка повертає до чуттєвого споглядання [2]? Відповідь однозначна: щоб вижити в такому світі, досягти певного комфорту, потрібна висока інтелектуальна «гнучкість», уміння оперувати резервами знань, володіти не надуманими, утопічними, а реальними компетенціями.

Видатний німецький філософ ХХ ст. М. Гайдеггер вказував на три виміри часу буття людини: минуле, теперішнє і майбутнє. Минуле виступає як «фактичність»; сьогодення – як «залежність від речей»; майбутнє – як «проект», що визначає наші життєві плани, енергію діяльності. У цьому аспекті плин часу життя йде не від минулого до майбутнього, а навпаки. Усе найбільш важливе для людини попереду, а не в минулому, яке вже відбулося [8]. А майбутнє належить тим, хто зуміє поєднати непоєднуване, знаходити нові смисли і, таким чином, адаптуватися до «безжальних» викликів досі не пізнаної природи та непередбачуваного розвитку цивілізації. Інакше кажучи, все життя людини залежить від того, ким вона хоче стати і чого хоче досягти. На основі цього відбувається вибір професії, системи знань, навчальної програми, факультету, мети життя тощо.

Потрібно вчити не лише тому, що було раніше, напрацьоване мудрими попередниками, а й можливим сценаріям майбутнього, в якому прийдеться жити. Головне в навчанні – не показувати лише «правду» життя, до того ж, що цих «правд» величезна кількість, а створювати новий світ або переформатовувати старий. Для цього потрібні не просто знання, а вміння його використовувати. Адже неспроможність ефективно керувати економікою і технологіями зумовлена не браком знань, а нестачею фахівців, які здатні на основі цих знань приймати дієві рішення як у кризових, так і в антикризових умовах.

Міркуючи над проблемою, чому потрібно вчитися, Ю. Н. Харарі пропонує переключитися на викладання чотирьох «К» – «критичного мислення», «комунікації», «колективної роботи» й «креативності». Таким чином, школи мають «зменшити формування технічних умінь і зробити наголос на загальноцільових життєвих уміннях. Найважливішою з усіх буде здатність впоратися зі змінами, навчатися нового та захищати свою ментальну рівновагу в незнайомих ситуаціях» [7, с. 322].

У наш час компетентним вважається той фахівець, який уміє обирати ті знання, що є практично корисними та необхідними. Термін «корисні знання» використав лауреат Нобелівської премії, виходець з України Саймон Кузнець в 1965 р., які, на його думку, є джерелом економічного зростання. Ключовий феномен сучасної епохи полягає в колосальній кількості знань, якими володіє людство. Нові знання, набуті за останні триста років, привели до безлічі соціальних конфліктів і страждань, але водночас, завдяки своїй корисності, забезпечили нам величезне багатство і безпеку. Вони змінили структуру економічних підприємств, техніку та технології, культуру, домогосподарство, зовнішній вид людей, їх відчуття і тривалість життя, можливості відпочинку та розуміння смислу життя.

Джерела добробуту ХХ ст. походять із промислових революцій ХІХ ст., що стали можливими завдяки інтелектуальним змінам, принесеним епохою Модерну. Відповідно досягнення ХХІ ст. є результатом колосальних досягнень науки, технологій і знання ХХ ст., які зумовили становлення інформаційного суспільства. Саме у створенні світу, де «корисні знання» застосовувалися з небаченою рішучістю та цілеспрямованістю, і полягає унікальність західного підходу, що породив сучасний матеріальний і культурний світ. Саме ці «корисні знання» відкрили шлях до процвітання. Країни, які обрали цей шлях, здобули багатство та комфорт, які виходять за межі звичайного уявлення. Зрештою прагнення до цих благ перетворилося на напружені перегони, що, проте, охопили не всіх. І хоча навіть сьогодні опір і обережність перед технікою та технологіями великі, сучасний світ інституційно влаштований так, що навіть ті, хто заперечує сучасну техніку чи нездатні її освоїти, врешті-решт будуть змушені були обрати цей шлях [9, с. 380–381].

Однак із цього не випливає, що прирощення «корисних знань» веде до безумовного щастя. Трагедія Едіпа полягає в тому, що він мав достатньо знань для того, щоб розгадати загадку

Сфінкса, але не знав історії свого народження, тому вбив свого батька й одружився на своїй матері («Міф про Едіпа»). Технології дають людям силу, яка дає змогу експлуатувати природу, але не пояснює, для чого вони це роблять. Колізії та суперечності вже нашого, ХХІ ст. показують, що прояви людської «дурості», про силу якої ще в ХVІ ст. говорив Еразм Роттердамський, егоїзму, нетолерантності та ворожнечі зовсім не зменшилися навіть із розвитком «суспільства знань» і технологічної могутності. Однак альтернативи освіті та навчанню поки що немає.

Проблема «для чого вчитися» ставить низку інших проблем: «Як вчитися?», «Де вчитися?», «Скільки це коштує?», «Який повинен бути результат навчання?», «Які знання потрібні для майбутнього, яке вже з нами?». І чи не найголовніше: «Хто повинен вчити»? Якщо вихователь має бути вихованим, то і викладач, який готує компетентного учня, студента, фахівця, має і сам володіти високим рівнем компетентності. Адже саме інструкціями, правилами чи методичними вказівками нову освітню систему не побудуємо. У цьому контексті згадуються слова Епікура: «Мета філософії – пізнання та свобода, що впливає з нього».

Наслідком цього є те, що свобода вибору, свобода пропозицій, свобода пошуку відкриває можливість свободи мислення. Саме в ньому полягає вся гідність людини. Тому це повинно бути «наріжним каменем» навчання – мислити, щоб навчитися вчитися.

Таким чином, проблема сучасної освіти в контексті глобалізаційних викликів, породжених динамічним розвитком інформаційно-цифрових технологій, актуалізує необхідність активізації творчого, інноваційного мислення. У його просторі здійснюється підготовка в процесі освітньої діяльності творчої особистості, здатної до конкурентоспроможності, відповідального прийняття рішень, реалізації прийнятих ідей і проєктів. Підготовка таких компетенцій здійснюється на основі раціональної діяльності, що гарантує продуктивну діяльність. Життєдіяльність у сучасному світі вимагає володіння компетенціями, заснованими на корисних знаннях, що відкривають шлях до прогресу, добробуту та утвердження цивілізаційних цінностей. У цьому контексті постають нові перспективи розвитку сучасної освіти та формування компетентної особистості.

Використані літературні джерела

1. Горбунова Л. Складнісне мислення як відповідь на виклик епохи. *Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євро інтеграційних процесів*. Київ: Педагогічна думка, 2011. С. 35–50.
2. Ільїна Г. В. Генеза культури мислення: логос, раціо, візіо: монографія. Київ; Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2018. 368 с.
3. Кравченко А. А. Архетип учителя: ідея, образ, відповідальність: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2013. 416 с.
4. Кремень В. Г. Підвищувати конкурентоспроможність вітчизняної освіти в умовах глобалізації. *Освіта: ідеї, роздуми, досвід: статті, доповіді, виступи, інтерв'ю*: зібрання тв. у п'яти томах: Т. 4. 2006–2010. Київ: Грамота, 2025. 200 с.
5. Ліпін М. Освіта в модифікаціях сучасного світу: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 340 с.
6. Пролеєв С. В. Влада і суспільство: постмодерна перспектива: монографія. Київ: Дух і Літера, 2021. 360 с.
7. Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття. Київ: Форс Україна, 2018. 416 с.
8. Heidegger M. Gesamtansgabe. Bds. Holzwege. Frankfurt a. Mein: Vittorio Klostermann, 1977.
9. Mokyр Joel. The Gifts of Athena: Historical Origins of the Knowledge Economy. Princeton: Princeton University Press, 2002. 384 p.

References

1. Horbunova L. (2011). Skladnisne myslennya yak vidpovid na vyklyk epokhy [Complex thinking as a response to the challenge of the era]. *Filosofiya i metodolohiya rozvytku vyshchoy osvity Ukrayiny v konteksti yevro intehtratsiynykh protsesiv – Philosophy and methodology of the development of higher education in Ukraine in the context of European integration processes*. Kyiv. P. 35-50 [in Ukrainian].

2. Ilyina, H. V. (2018). Heneza kultury myslennya: lohos, ratsio, vizio [Genesis of the culture of thinking: logos, ratio, vision]. Kyiv; Nizhyn. 368 p. [in Ukrainian].
3. Kravchenko, A. A. (2013). Arkhetyp uchytelya: ideya, obraz, vidpovidalnist [The Archetype of a Teacher: Idea, Image, Responsibility]. Lviv. 416 p. [in Ukrainian].
4. Kremen, V. H. (2025). Pidvyshchuvaty konkurentospromozhnist vitchyznyanoyi osvity v umovakh hlobalizatsiyi [Increasing the competitiveness of domestic education in the context of globalization]. *Osvita: ideyi, rozdumy, dosvid: Staty, dopovidi, vystupy, intervyyu – Education: ideas, reflections, experience: Articles, reports, speeches, interviews, Vol. 4*. Kyiv. 200 p. [in Ukrainian].
5. Lipin, M. (2018). Osvita v modyfikatsiyakh suchasnoho svitu [Education in the Modifications of the Modern World]. Kyiv. 340 p. [in Ukrainian].
6. Proleyev, S. V. (2021). Vlada i suspilstvo: postmoderna perspektyva [Power and Society: A Postmodern Perspective]. Kyiv. 360 p. [in Ukrainian].
7. Kharari, Yu. N. (2018). 21 urok dlya 21 stolittya [21 Lessons for the 21st Century]. Kyiv. 416 p. [in Ukrainian].
8. Heidegger, M. (1977). Gesamtansgabe. Bds. Holzwege. Frankfurt a. Mein: Vittorio Klostermann.
9. Moky, Joel. (2002). The Gifts of Athena: Historical Origins of the Knowledge Economy. Princeton: Princeton University Press. 384 p.

Ivanova Nataliia,

Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Lutsk, Ukraine

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF EDUCATION: FUTUROLOGY VS “USEFUL KNOWLEDGE”

Summary.

This article explores the essence of modern education in the context of the dynamic development of information and digital technologies. It emphasizes that, unlike the industrial era, today's priorities have shifted toward data exchange, intellectual and creative activity, and knowledge. At the same time, a range of complex challenges and risks emerges, which heightens the responsibility of education for the preservation and productive development of both society and the individual.

The article underscores that solving today's pressing issues is possible through the modernization of educational practices, which should be based on the four “Cs”: communication, collaboration, creativity, and critical thinking. It points out that in order to prepare students to be competitive, goal-oriented, and capable of making independent decisions, it is necessary to cultivate competencies that correspond to the challenges and unpredictable events caused by geopolitical and geoeconomic contradictions.

The article argues that general education, aimed at fostering a creative, professional, and knowledgeable individual, must take into account the ongoing deviations that disrupt the anticipated harmonization of socio-economic and cultural processes. To achieve success and address fundamental life-meaning questions, individuals must learn how to be modern – this implies uniqueness, originality, and autonomy.

A significant role in developing these qualities is played by “useful” knowledge, which has driven intellectual transformation and tremendous advancements in science and technology, paving the way for the prosperity and well-being of countries that have embraced this path. The article highlights that while information and digital technologies have expanded human capabilities, they have not led to complete happiness and harmony. Consequently, the role and importance of education continue to grow, becoming ever more crucial for the further progress of both society and the individual.

Keywords: education; knowledge; creativity; intellect; information and digital technologies; personality; useful knowledge.

Прийнято 9 жовтня 2025 року. Затверджено 28 листопада 2025 року